

Muhi Sándor

Gondolatok a gyermekrajzok olvasatairól

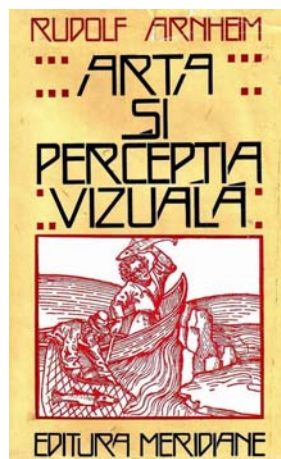
Úttörők

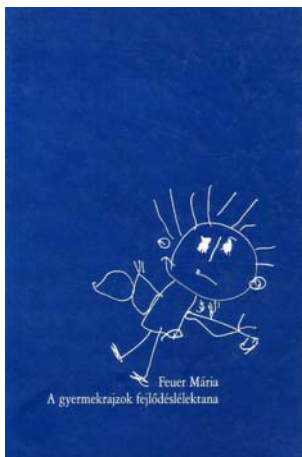
A gyermekrajzok világának páratlan szépségével, kifejező erejével, a gyermeki alkotások mondanivalójának magyarázatával sokan és sokat foglalkoztak az elmúlt évtizedek, évszázad során a térségünkben is. Ezt több megközelítésben próbálták bemutatni, ilyen vagy olyan szempontból felhasználni, ki-sajátítani, interpretálni. Mindenki a képzettségének, egyéni tapasztalatainak megfelelően közeledett hozzá.

Úttörő szerepet játszottak ebben a folyamatban a képzőművészek a 20. század elején, akik felismerték a gyermekrajzok, a törzsi kultúrák képi világának expresszivitását, direktségét, áttételek, óvatosságok nélküli nyers erejét, és messzemenően kamatoztatták ezt műveikben. Gondoljunk csak Paul Klee, Pablo Picasso vagy a Fauves (Vadak) festőcsoport tagjainak alkotásaira. Paul Gauguin ihletért egyenesen a forráshoz zarándokolt, Tahitiban készült festményeire vitathatatlanul hatott a benszülöttek ábrázolásmódja, képi kultúrája.

A franciák a gyermeki fantáziát, alkotóerőt, kezdeményezőkétséget növelő tevékenységek fontosságának hangsúlyozásában és a gyermekrajzok olvasata módozatainak a kidolgozásában is élenjárók voltak. Jó száz éve, még az első világháború előtt megkezdődött náluk a téma alapos, átfogó tanulmányozása, amely a későbbiekben az oktatás egészére kihatott. A rajz révén sikerült közelebb kerülniük a gyermek világához, gondolkozásmódjához, ahogyan szerintük ennek olvasatával lehetett legkönnyebben felvázolni, körvonalazni a tanuló személyiségét is. Ekkor formálódott, kristályosodott ki a rajztanítással kapcsolatban az a néhány alapelv, amely kis módosításokkal máig érvényes. Ezek lényege a kreativitás, a kezdeményezőkétség, az interdiszciplinaritás.

A témakörnek ma is hatalmas irodalma van, de megítélésem szerint az egyik feltétlenül elolvasandó szakkönyv, alapkönyv a művészetpszichológia világhírű, német származású, amerikai professzorának, Rudolf Arnheimnek összefoglaló munkája, amely 1954-ben jelent meg először, de azóta szinte minden európai nyelven több kiadást is megélt. A magyar fordítás az 1974-ben megjelent új változat alapján készült, címe: A vizuális élmény (románul: Arta și percepția vizuală, 1979).

Ebben többek között a szerző nemcsak a gyermekrajzok kifejező erejével, fejlődési szakaszaival, jellegzetességeivel foglalkozik több oldalon, hanem a gyakran és tévesen primitív művészetnek nevezett törzsi kultúrák kifejezőmódjával, művészi eszköztárával is.

Kortárs magyar nyelvű szakirodalom

Magyar nyelven a közelmúltban megjelent szakönyvekből is bő kínálat áll rendelkezésünkre, közülük megítélésem szerint feltétlenül említést érdemel Feuer Mária két kötete: *A firka lélektana* (Akadémiai Kiadó, 2002), valamint *A gyermekrajzok fejlődéstana* (Akadémiai Kiadó, 2000). Az első egy sokak számára periferikusnak ható, de annál elterjedtebb, aktuálisabb jelenségre hívja fel a figyelmet: a firkákra. Ez a munka elsősorban nem a pedagógiai, társadalmi szempontok szerint elemez, hanem a jelenség lélektani oldalát, vagyis a firkához kapcsolódó, azokból kikövetkeztethető tulajdonságokra, személyiségjegyekre fekteti a hangsúlyt. A Szatmár megyei Kálmándon tevékenykedő tanítónő, Kocsis-Ármos Gyöngyike két szakdolgozatot is írt a firkáról mint jelenségről (2009, 2010.) és azok hasznosításáról az elemi iskolai tanításban, tevékenységekben. Gyakorló tanítónőként őt elsősorban nem a firkák pszichológiai, hanem a pedagógiai, neveléstudományi, oktatási oldala érdekelte. Azt kutatta, hogy mi lehet az egyre szaporuló, terebélyesedő gyermeki firkák keletkezésének oka az iskolákban, és természetesen azt is, hogyan hasznosítható a jelenség a mindennapi oktatói-nevelői munkában. A témakör tanulmányozása közben nem volt túlságosan nehéz felfedeznie azt az evidenciát, hogy a firka az iskolában elsősorban a passzivitásra kárhóztatott tanulók tömegeinek egyfajta menekvés, vagy ha úgy tetszik, tiltakozási formája. Rájött arra is, hogy a tanulók, ha tehetnék, sokkal többet rajzolnának az iskolában. Feuer Mária *A gyermekrajzok fejlődéslektana* című kötete több mint 400 oldalon, 600 illusztráció segítségével számos példát nyújt arra is a 3–15 éves korú gyermekeknél, hogyan értékelhetőek, körvonalazhatóak az emberrajz, a családrajz, a fák, a járművek ábrázolásának elemzése segítségével a különböző fejlettségi szintek, személyiségjegyek. A szerző pszichológus, tehát művét ilyen megközelítésben lehet és kell tanulmányozni, hasznosítani, idézni. Nyilvánvaló, hogy könyvében – tanult szakmája – ellenére nem kívánt elszakadni a gyökerektől, a kiindulóponttól, az ábrázolás körülményeitől és eredményeitől. Halkan megjegyezném, hogy ezt nem is tehetné volna meg.

Annyira nem szakadt el, hogy munkájában napról napra történő rajzfejlődési megfigyeléseket is közöl, elemzi ezek eredményeit. Például *Az esőtől a pöttyös labdáig* című fejezetben azt mutatja be már-már kínosan aprólékos részletességgel, hogyan jut el néhány hónap alatt a három év körüli kisgyerek a firkától a sejszerű ábrázolásig. Természetesen foglalkozik az emberábrázolás fejlődésével is, amely az előző megfigyeléssorozathoz hasonlóan, szintén egy sokak által kedvelt, kitartóan és részletesen kutatott, leírt, elemzett terület.

A könyvet olvasva vitathatatlan, hogy Feuer Mária nagy tárgyi tudással rendelkezik, kitűnően ismeri az ide vonatkozó könyvészeti anyagokat, nagy erőfeszítéseket tett, és minden valószínűség szerint tesz is a jelenség körbejárására, de a leírásokat, megfigyeléseket olvasva nekem, a több mint négy évtizedes szakmai tapasztalattal rendelkező rajztanárnak, aki az elemi iskolai és óvodai rajztanítást is közelről ismeri, valahogy hiányérzetem támadt, elbizonytalanodtam. Az ilyen megállapításokkal pedig: „A gyermekek kedvelt témái az ember (33%), szívesen rajzolnak házat (25%), növényeket (27%) és állatokat (21%)”. Más: „A geometriai formák másolása terén a gyerekek 60%-a, a kört 72%-a, a négyzetet 83%-a, a háromszöget 95%-a rajzolja le jó ábráfelfogásban és megfelelő kivitelezéssel” — egyszerűen nem tudtam mit kezdeni.

Még jó, hogy a szerző nem mellékelte a megfigyeléseihez grafikonokat, mert annak is egyre nagyobb a divatja napjainkban. Valahogy – ha kell, ha nem – a tudományos dolgozatok elidegeníthetetlen, szerves részeivé váltak, mint a paprikás krumplinak a paprika, a fejszének a nyele vagy a Microsoft Excelnek az Excel.

Nem tudom, honnan veszi a szerző a fenti gyanúsán pontos adatokat, de nem is igazán fontos, hiszen megítélésem szerint maga a megközelítés, az elemzés módja hibás. Minden, a gyermekrajz területén kicsit is jártas ember ugyanis tudja, hogy a gyermek számára a rajz, a festés nem szétszedhető, darabonként elemezhető, százalékokban mérhető, sémákba, kitalált szerkezetekbe préselhető tevékenység, hanem önkifejezés, a világ felfedezésének egyik legkézenfekvőbb, legdirektebb, végtelesen változatos módja. Természetesen nem az egyetlen útja, megnyilvánulása a gyermeki tevékenységnek, ezért jó, ha a rajzok mellett még számos fontos társadalmi, szociológiai, környezeti tényezőt is figyelembe veszünk a megfigyeléseinknél, a személyiségjegyek körvonalazásánál.

A szatmárnámeti óvónő, Lieb Andrea arról írt fokozati dolgozatot 2010-ben, hogy miként lehet megismerni az óvodás gyermeket rajzai, képzőművészeti, kézműves alkotásai alapján. Ő olyan jelentős szakmai tapasztalattal rendelkező pedagógus, aki dolgozatához az általa jól ismert gyermekek rajzainak százait tanulmányozta át, de arra is figyelmeztet, hogy az ilyen felméréseknél még számos tényezőt kell figyelembe venni ahhoz, hogy a kialakított összkép valós, meggyőző, hiteles legyen. Tudja, érzi, hogy ezen a területen kerülni kell minden kategorikus, általános érvényű kijelentést, munkájának az a legnagyobb erénye, hogy a kísérletek eredményei mellett a dilemmáit is tudunkra hozza. Ugyanis a gyakorlat azt igazolja, hogy aki nem bizonytalanodik el olykor ezen a területen, az indokolatlan magabiztosságával, mindent tudásával magát a hozzáértést kérdőjelezi meg.

A dolgozat szerzője azt is tudja, ismeri a gyakorlatból, hogy a rajzok tanulmányozása elsősorban az egyéni fejlődéssel kapcsolatban nyújthat megbízható támpontokat, ezért fontosnak tartja ezek elektronikus gyűjtését, tárolását, rendszerezését és időnkénti összehasonlítását.

„A gyermekrajz nem játék”

Mindig irigyeltem azokat, akik néhány vonalból, foltból, színből, a méretek, a kompozíció alapján messzemenő következtetéseket képesek levonni. Akik számára nyilvánvaló, hogy a vidám, világos színek optimizmust, a sötétek pesszimizmust sugallnak, tudják, hogy a csoportképeken a kisebb alakok a gyermek számára kevésbé jelentős szereplők, tárgyak, és még hosszan sorolhatnám a jól bevált és kényelmességi okokból gyakran kritikátlanul elfogadott közhelyeket.

Az természetesen nem véletlen, hogy a gyengén képzett, szerényebb képzelőerővel, kreatív készséggel rendelkező pedagógusok a képzőművészeti nevelés területén, valamint a gyerekrajzok tanulmányozásával foglalkozó, de kívülálló szakemberek ragaszkodnak az egyszerű szerkezetekhez, a tömondatokba foglalható szempontokhoz, kiindulópontokhoz az elemzéseknél. Ez már-már természetes jelenség, hiszen a megfelelő felkészültség, a közvetlen kapcsolat, tapasztalat hiánya miatt egy komplex vizsgálódásnál minden bizonnyal elvesztenék a fonalat még jóval a végkövetkeztetések megfogalmazása előtt. Ennek ellenére még az ő megállapításaikban is van némi igazság, csak a részigazságoknak a primitíven leegyszerűsített következtetései olykor félrevezetők, illetve tévesek lehetnek.

Jakó Györgyi *A gyermekrajz nem játék* című cikkében leszögezi: „A gyermekek világa őszinte. A gyermekek világa tiszta. A gyermekek világa ártatlan és őszönös. A gyermekek világa egy külön világ. Beszélnek nekünk, de mi nem értjük meg őket.”

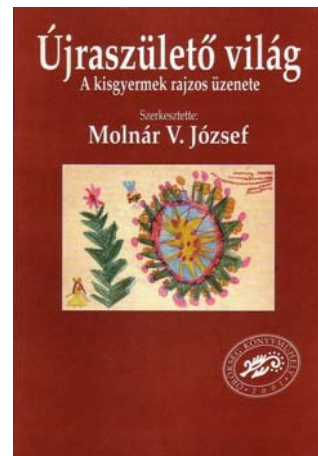
Sorait olvasva nincs vita: ez mind gyönyörű, úgy is mondhatnám, hogy gyermekien őszinte, tiszta és ártatlan megállapítás. Amikor azonban az általa felsorolt elemzési szempontokat tanulmányozzuk, ez a mérhetetlenül ártatlan őszinteség egyből köddé válik, szertefoszlik. Szerinte ugyanis a gyermekrajzokat a telítettség, tehát a vonalvezetés jellege, a formaalakítás és felületkitöltés, a kifejezőerő, az egyensúly, a kompozíció harmonikussága, a felületkezelés, a térábrázolás, a médiumhasználat, a színkezelés szempontjából kell tanulmányozni.

Vajon a szerző elmerengett-e egyszer is azon, hogy hol terem az olyan tanító-, óvónő, aki a fentieket érti, és el szeretné, el tudja végezni a felsorolt szempontok alapján tanítványai munkáinak az elemzését, arról nem is beszélve, hogy mindez mennyi időt, energiát igényelne. Mert a pszichológus hiába is írja le tanulmányában, könyvében, doktori disszertációjában néhány rajzról az általa szakszerűnek vélt, rendkívül tudományos, körültekintő és a szakterület kiválóságaira, vagyis az egymásra való hivatkozásokkal, bibliográfiai utalásokkal telelt elemzését, azzal nem halad az óvodai képzőművészeti nevelés ügye előre, az óvodapedagógia sem lesz hatékonyabb, és a gyermekek kreativitása, kezdeményezőkézsége sem kap ettől szárnyakat.

Olyan járható utakra, gyors és széles körben alkalmazható elemzési eljárásokra, módszerekre lenne ugyanis szükség, amelyeket jelen körülmények között a városi és falusi óvónők százai, ezrei hatékonyan alkalmazhatnak, kamatoztathatnak a mindennapi munkában, és a területen szerzett friss, gyakorlati jellegű és szakszerű tapasztalataikkal segítségükre lehetnének a kollégáiknak, a pályakezdőknek, az egyetemi hallgatóknak.

Körmönfont okoskodások

Határozottan veszélyeseknek érzem a gyermekrajzok kapcsán kiötlött mélylélektani, esetenként transzcendentális töltetű, mesterségesen gyártott teóriákat. Ezen a területen – megítélésem szerint – jelenleg a magyarországi Molnár V. József viszi a pálmát. Tőle idézek az *Újraszülető világ* (Örökség Könyvműhely, 2001) című munkájából: „A kör és a kereszt együttes üzenetét is magával hozza a gyermek. Még a negyedik esztendejét sem tölti be, és rajzolja már a csillagnyi tengelyre tükröztethető szimmetriát, a kört, a teljesség, az osztatlan egész, az óvás, a menedék, az anyaöl archaikus és egyben legkorszerűbb jelét, és benne az egyenlő szárú kereszt formát, amely ősidőktől a napjainkig a teremtető szellemerő, az Ige jele és megidézője, s a kinti világban

való eligazodás legfontosabb eszköze (falusi népünk a keresztzemes hímzés alapöltését, a keresztet Igének nevezi)”.
Valahányszor a fentiekhez hasonlót olvasok, olyan érzésem támad, mintha nem azonos nyelvet beszelnénk, nem ugyanarról a jelenségről lenne szó, nem ugyanazon a bolygón élnénk. Ez úton is tisztelettel üzenem Molnár V. Józsefnek, hogy a három és féléves unokám sokat, örömmel és naponta rajzol, és emellett halvány fogalma sincs a körkereszt-ről, a teremtő szellemerőről, az Igéről. Ő csak egyszerűen élvezi a papíron nyomot hagyó írószerek használatát, legjobban firkálni szeret, de már embe-

ri, állati alakokra emlékeztető vonalgubancokat is készít, és minden tudatalatti és tudatfeletti képzettársítások nélkül büszkén mutogatja, olykor megnevezi az „alkotásait”. Természetesen bárki, bármit állíthat, írhat a rajzairól és minden hasonló korú gyermekről, nem fognak tiltakozni ellene, hiszen fel sem fogják, hogy miről is van szó. Helyettük gyakorló szakemberként nekem kell kimondanom: kíméljük meg a gyermekrajzok világát az effajta körmönfont, ködösítő belemagyarázásoktól, mert az ilyen típusú steril okoskodások megtevesztők, tényleg vezetnek.

Tesztek, vizsgálatok

Sokan vizsgálják a kutatók közül az egészséges gyermekek alkotásai mellett a lelkiileg sérültek rajzait is. Ezen a területen a szakemberek azonban rájöttek és figyelmeztetnek is arra, hogy kizárólag rajzok alapján nem lehet megállapítani lelki betegségeket, csak esetleg a hajlamra utaló jeleket, és ezeket is óvatosan kell kezelni.

Készítettek tesztek a preferált színekkel is, Max Lüscher (sz. 1923) svájci pszichológus többek között olyan színtesztet dolgozott ki, amely alkalmas arra is, hogy megállapítsuk a jellemző személyiségjegyeket.

Tanárként sokszor szóba hoztam a fentieket tanítványaimnak, beszélgettünk a színek jelképes jelentéséről és az ehhez kapcsolódó kifejező erőről, játékból kipróbáltuk a Lüscher-teszt leegyszerűsített változatát is. Minden ilyen esetben ki kell hangsúlyozni a kísérletek játékos és vitatható eredményekkel kecsesítő jellegét, hiszen hiteles személyiségképet nyerni színpreferenciák alapján még egy jól képzett pszichológusnak sem könnyű feladat.

A fentiekhez kapcsolódva Vékony Györgyi grafológus (sz. 1950) szerint a szangvinikus személyiségtípus a vöröset használja előszeretettel, amely mellett

az intenzív kéket és az erőteljes sárgát is preferálja. A melankolikus gyerek inkább a pasztellszíneket kedveli, a flegmatikus általában tiszta színeket használ, a kolerikus kedvenc színei az erőteljes, meleg színárnyalatok.

Külön irodalma van a színek szimbolikus jelentésének, amely szerint a fehér a tisztaság, a vörös a tűz, az energia, az érzelmek, a magabiztosság szimbóluma. A fekete a szomorúság, komorság színe, a kék a nyugalomé, a hűségé, a zöld a személyiség érettségére, harmóniára utal, és még hosszan folytathatnám.

Természetesen az ilyen sommás megállapításokkal, közhelyekkel sem tud mit kezdeni egy szakember sem, hiszen lényegében a szerzőnek igaza van. Ugyanúgy igazak ezek a megállapítások, mint az, hogy: a szél fúj, az eső esik, a nap süt. A gond azzal van, hogy a tanulmányozott terület korántsem ennyire egyszerű, magától értetődő. Az élénk vagy pasztellszínek használatát a képzőművészeti nevelésben –, amely minden oktatási szinten irányított folyamat – az öröklött tulajdonságok mellett még száz más tényező is befolyásolhatja.

A rajzra úgy tekinteni, elemezni, mint egy érintetlen, teljes mértékben spontán, direkt, ösztönös kifejezési forma: hiba. Köztudott, hogy már egy kiscsoportos óvoda is naponta ismerkedik, barátkozik ezen a területen új anyagokkal, technikákkal, kifejezési formákkal, lehetőségekkel és ezek mind-mind folyamatosan hatnak ábrázolásmódjára.

Hátratett kezű, sétáló ember

A rajzok, gyermekrajzok pszichiátriai elemzése is sokak által gyakorolt, leírt, műfaj. A *Műzsák a díványon* (Medicina Könyvkiadó, 2006) is ilyen mű, amelynek szerzői arra vállalkoznak, hogy a pszichiátria és a kultúra, ezen belül a képzőművészet kapcsolatát mutassák be.

Halász László *A Freud művészetpszichológia – Freud, az író* (Gondolat, 2002) című könyve is hasonló témakörrel foglalkozik.

Hárdi István: *Pszichiátria, képi kifejezés és a dinamikus rajzvizsgálat* (Magyar Tudomány, 2004/4) című írásában rövid történelmi áttekintés után azt mutatja be, hogy a betegség jelei és a gyógyulás folyamata milyen mértékben tükröződik a rajzokban. Erre adnék a fenti munkából egy példát: „Egy negyvenéves, krónikus szkizofrénias férfi éveken keresztül ágyban feküdt, elzárva a világtól. Özvegy édesanyja gondoskodott róla. Helyszíni vizsgálat után kórházba küldtem. Az onnan kikerült, de a még igen

gátolt, visszavonult betegnél kombinált gyógyszeres (...) kúrát kezdtünk. Intézetünkben jelentkezésekor főleg az arcban üres, hiányos végtagú embert ábrázolt szaggatott vonalvezetéssel. Az alkalmazott terápiára állapota javult. Rajzán az alak már részletgazdagabbá vált, azonban az arcát a sapka szélével letakarta. A további kezelés eredményeképpen még koherensebb vonalvezetésű, plasztikusabb, közvetlenebb –, de szemüveges arcú – figurát készített. A rehabilitációs időszakról (melyben négyórás munkát vállalt) életközeli, közvetlenebb arcú, hátratett kezű, sétáló embere tájékoztatott. A beteg jól van és dolgozik.”

Ennek a tesztnek a többi hasonló jellegűvel együtt –, amelyet a szerző természetesen az említett négy rajzzal is illusztrál – van egy szépséghibája, az ti., hogy például hátratett kezű, sétáló embert csak az tud ábrázolni, akinek van némi előképzettsége ezen a területen, az arc megjelenítésének módja szintén nagymértékben függ a tanultaktól is. Mindez arra figyelmeztet minden vizsgálódót, kutatót, hogy a megfigyelt részletek mennyire viszonylagosak, és csak esetenként, körültekintő mérlegelések után vonhatunk le ezek alapján helytálló következtetéseket.

Szatmárnémetiben, a lakásunk közelében néhány éve egy tömbház földszintjén pszichiátriai rendelő működött. Munkahelyemre menet, bevásárlás közben sűrűn jártam el mellette, és egy szép napon arra lettem figyelmes, hogy az egyik utcára nyíló ablakú teremben annak rendje-módja szerint, mint a művészeti akadémiák műtermekben – festőállványok sorakoznak. Mivel kíváncsi voltam a szokatlan jelenség hátterére, érdeklődtem az általam ismert pszichiátertől, aki lelkesen arról tájékoztatott, hogy milyen nagy jelentősége van az ábrázolások elemzésének a különféle pszichiátriai betegségek azonosításánál, a személyiségképek felvázolásánál. Miközben figyelmesen hallgattam, rögtön magam elé képzeltem egy személyiségzavarokkal küzdő, analfabéta vagy csak elemi, esetleg általános iskolát végzett beteget, aki életében először a rendelőben látott igazi festőállványt, és akit arra bízta orvos, hogy az állványra helyezett vászonra, kartonra fessen, rajzoljon embert, házat, templomot, fát, esetleg ábrázolja saját magát. Mélyen átéreztem a tanácsalanságát, és tisztesség ne esék, az ilyen körülmények között készült festménye kapcsán megállapítható, esetleg százalékokban, grafikonokkal is kifejezett következtetésekhez sem fűz-nék sok reményt.

Rövid idő alatt természetesen kiderült az is, hogy ez a „műterem” nem más, mint díszlet, szemfényvesztés, aminek a gyakorlatban szinte semmi haszna sincs, de pusztán léte nagy hatással van a kevésbé tapasztalt, tájékozott kollégákra. Az megint más kérdés, hogy az amúgy is zsúfolt rendelő egyik termék-e egy ilyen színpadi hatás kedvéért feláldozni, és ennek a hatásvadászó manővernek milyen mértékben látják a betegek a kárát.

Természetesen jelen esetben sem azzal van gondom, hogy nem tartom fontosnak pedagógiai, pszichológiai, pszichiátriai szempontból a felnőtt- vagy gyermekrajzok tanulmányozását, vagy nem veszem komolyan kivétel nélkül az összes tudományos dolgozatot, tesztet, grafikont. Csupán arról van szó, hogy kicsit összetettebbnek, sokrétűbbnek érzem, gondolom a jelenséget annál, hogy ilyen egyszerű szerkezetekkel, felmérésekkel valamint a rajzokat, az alkotó tevékenységeket kevésbé értő, ismerő kutatók közreműködésével ez leírható lenne.

Olyan szakemberekre gondolok, akik nem a napi munkájuk részeként találkoznak a gyermeki alkotások, a rajzok világával, vagyis magát a produktumot is csak kívülállóként ismerhetik, értékelhetik. Arra, hogy az alkotómunka jellegénél fogva, összetettségéből adódóan nehezen illeszthető a kutatók által leggyakrabban használt egyszerű, áttekinthető, tehát könnyen kezelhető keretekbe.

Miért nem írtam meg a könyvem?

Visszatérve a gyermeki ábrázolásokra, azoknak valóban vannak felismerhető, jól elkülöníthető szakaszai, de nagyon sok tényező függvényében alakulnak, fejlődnek, bővülnek, olykor a folyamatban megtorpanások és visszaesések is észlelhetőek. Magam is írtam egynéhány oldalas tanulmányt a jelenségről: *A firkától az ábrázolásig*, amelyet a Csíkszeredában megjelenő módszertani folyóiratban, a Magiszterben közöltem, valamint a főiskola honlapján is olvashatja az érdeklődő. Ebben igyekeztem nem kirekesztő, minden kolléga, tanítvány számára érthető szavakkal, kifejezésekkel felvázolni a rajzfejlődés általam fontosnak tartott szakaszait, de egyben arra is figyelmeztettem az olvasóimat, hogy ezek megítélésénél a nagy eltolódásokat érdemes figyelembe venni. Csak ezek lehetnek valóban örvendetesek, elgondolkoztatóak, illetve adhatnak okot az aggodalomra, az alaposabb, többirányú vizsgálódásra.

Ezzel kapcsolatban egyetlen példát említenék. A hetvenes, illetve a nyolcvanas évek elején, már az első firkák megjelenésétől, szinte napi rendszerességgel gyűjtöttem az unokahúgom, majd a lányom rajzait azzal a céllal, hogy a későbbiekben egy átfogó tanulmányt, könyvet írjak a jelenségről, vagyis az ezekkel kapcsolatos általános érvényű következtetéseket rendszerezve és gazdagon illusztrálva szerettem volna átnyújtani az olvasónak. Az így összegyűjtött anyag jelentős részét máig őrzöm, mégsem lett és nem is lesz könyv belőle. Miért? Mert közben rájöttem, hogy a gondosan, havonta külön irattartóba helyezett anyagból a kedves olvasó átfogó képet csak két olyan kisgyermek fejlődéséről nyerhet az ábrázolás tekintetében, akik szakember irányítása mellett dolgozhattak, akik naponta albumokat, festményeket nézegethettek, olyanokkal,

akiknek válogatott rajzeszközök, alapok álltak a munkához a rendelkezésükre, és akik naponta engem is láttak rajzolni.

Alkotásaiknak természetesen annak idején óriási sikere volt, tucatnyi díjat nyertek, munkáik reprodukcióit az újságok közölték. Ezek után mi sem lett volna természetesebb, mint az, hogy sikeres felvételi után mindketten elvégzik a képzőművészeti akadémiát, és közvetlen utána művészeti életünk aktív szereplőivé válnak. A valóság az, hogy az unokahúgom mérnök, a lányom történelemtanár lett. Az a tény, hogy mindketten szépen és örömmel rajzoltak, természetesen beépült személyiségükbe, megítélésem szerint ettől jobb szakemberré, anyává, emberré váltak. A leírtakkal azt szeretném jelezni, hogy egyetlen rajz, festmény sem elemezhető úgy, hogy elvonatkoztatunk a szerzőtől, illetve az alkotás keletkezésének körülményeitől.

Végző soron a gyermekrajz-gyűjteményemnek mégis vettem valami hasznát. A lányom rajzait interpretálva, átalakítva egész kiállításonyi anyagot készíttettem és mutattam be 1984-ben Szatmárnémetiben, amelyben a szabadságról és annak naponta tapasztalt, megélt, korlátairól fejtettem ki képekben a véleményemet.

További tesztek, felmérések

Kárpáti Andrea: *A kamaszok vizuális nyelve* (Akadémiai Kiadó, 2005) című kötete tovább taglalja a Feuer Mária által részletesen ismertetett, leírt gyermeki ábrázolás vonalát, szakaszait, a 12–18 éves fiatalok vizuális képességeit, ábrázolásait mutatja be. Ennek értékeléséhez, felméréséhez teszt sorozatot is közöl.

A rajzokat, festményeket elemző, értékelő tesztek között vannak jól ismert, kidolgozott formák, keretek, ilyenek a családot ábrázoló rajzok, a családi házakat, a fákat, az emberi alakokat, az iskolát, óvodát ábrázoló munkák elemzése, értékelése. Ezek esetenként hasznosak is lehetnek, ha más forrásokból származó értesülésekkel, jellemzőkkel is kiegészítjük őket.

Ide tartozik a *Clark rajzi képességek teszt* is (Gilbert Clark, 1987) amelyekben a kísérleti személyeknek a teljesítményét rajzaik alapján állapítják meg. Kárpáti Andrea erről a következőket írja: „Elveti a szigorúan szabályozott, formális feladatokat, de megtartja a rajzok minősítésének évszázadok alatt kialakult néhány kritériumát. Olyan témákat választ, amelyek lehetőséget adnak ötletes, egyéni megoldásokra, mégis viszonylag objektíven értékelhetők – tehát az esztétikai jegyek mellett elegendő technikai problémát is tartalmaznak. Előnye, hogy módot ad a spontán és irányított ábrázolások összevetésére, hiszen a három, adott témájú feladat mellett egy nyitott, szabad témaválasztású alkotást is kér. A teszt 4, egyenként 15 perces rajzi feladatból áll, amelyeket fekete ceruzával, zsírkrétával vagy filctollal, vonalzó és körző használata nélkül kell megol-

dani. A tesztfüzet az egyes feladatok meghatározása alatt 20 x 20 cm-es négy-
szögeket tartalmaz, a rajzokat ezekben kell elkészíteni.”

A teszt lényegében négy egyszerű feladatot tartalmaz. Az első egy érde-
kes ház képét kéri, a második klasszikus emberrajz, de egy futó embert kell áb-
rázolni. A harmadik arra buzdít, hogy ki-ki saját magát rajzolja le, míg a negye-
dik azt kéri, hogy az utolsó megadott négyzetbe rajzolj bármit, amit akarsz.

A gyakorló szakember szempontjai

Mit tud a rajztanár, az óvó- és tanítónő, amit nem tudhat a pszichológus,
pszichiáter, oktatástudományi szakember a gyermekrajzokról? Ő elsősorban
nem a kortól, környezettől, előző tapasztalatoktól elkülönítve, csak a szembe-
tűnő, nyilvánvaló jellemzőkre összpontosítva mérlegel, hanem már első ráné-
zésre összehasonlít, rendszerbe helyez, folyamatában közelít a jelenséghez.
Megteheti, hiszen pontosan tudja mit tanult, mit kell tudnia egy második osztá-
lyos tanulónak, milyen tárgyi, technikai eszközök vannak a birtokában, esetleg
milyen vizuális ingerek hatására, milyen jellegű irányítás mellett készült a mun-
kája.

Mivel legtöbbször saját tanítványai rajzait elemzi, azt is pontosan tudja,
hogy milyen szintről indult a gyerek, tehát meg tudja ítélni a fejlődés mértékét,
dinamikáját is. Sohasem kizárólag a munkákra összpontosítva fogalmazza meg
következtetéseit, hanem véleményének kialakításában reflexszerűen, magától
értetődő módon a tanuló tevékenységével, képességeivel, szociális helyzetével
kapcsolatban szerzett információk is beépülnek.

Egy gyakorló pedagógus számára elsősorban nem maga a kutatás a lé-
nyeges, hanem annak az oktatói-nevelői munka egészét segítő hozadéka. Ők a
képzőművészeti tevékenységeket a környezet, a világ felfedezésének, megisme-
résének eszközeként kezelik, és legtöbbször úgy gondolja, hogy a színhasználat,
a kifejező erővel kapcsolatos elméleti és technikai ismeretek nemcsak tanulmá-
nyozhatóak, hanem ugyanakkor tanulhatóak, alakíthatóak, formálhatóak is.

Olvasom például az egyik cikkben, hogy a gyenge, erőtlen kontúrokat ál-
talában a melankolikus alkatú emberek használják. Gyakorló rajztanárként pon-
tosan tudom, hogy – indokolt, lelki alkattól függetlenül – bárki megtanítható az
erőteljes, kifejező színek, körvonalak használatára. A napi gyakorlat része
ugyanis, amikor a táblán rögtönzött alkalmi kiállítások kapcsán az ilyen megol-
dások hatására, kifejező erejére hívjuk fel tanítványaink figyelmét. A legtöbb-
ször még erre sincs azonban szükség, hiszen a tanuló, ha összehasonlításban
látja saját munkáját, maga is rájön a hiányosságokra. Az így beállt váltás alapján
vajon milyen következtetéseket vonna le az a kutató, akinek fogalma sincs az
előzményekről?

A jól irányított alkotómunka, festés, rajzolás közben a tanulók olyan képességeket, tehetséget fedezhetnek fel önmagukban, amelyek kedvezőtlen körülmények között nem jöhettek volna felszínre, amelyek a továbbiakban erőteljesen motiválhatják az egész iskolai tevékenységet, teljesítményt. A képzett szakember számára a feladat ezeknek a lappangó energiáknak a felszabadítása, sokoldalú felhasználása, felerősítése és széles körű, valamennyi tevékenységi területre kiterjedő hasznosítása. Minden más szempont, elemzés, tudományos fejtegetés ennek a célnak van alárendelve.

A leírtak lehetnének például a használható, széles körben kamatoztatható elemzések kiindulópontjai. Nem pontokban rendszerezett, százalékokban megfogalmazott, grafikonokkal teletűzdelt elemzésekre gondolok, hanem néhány mondatba foglalható rövid leírásra.

Pl.: A tanuló rajzkészsége, tudása, manualitása a korának, életkörülményeinek megfelelően alakul, személyisége kiegyensúlyozott, harmonikus, az ábrázolás fejlődése folyamatos, egyenes vonalú. Ebben a fejlődésben jelentős szerephez jutott az utóbbi hónapokban a kreativitás, az expresszivitás. Az amúgy félénk, visszahúzódó, halk szavú tanuló a rajz, képi kifejezés területén egyre bátrabbá, egyénibbé vált, a továbbiakban a fenti tulajdonságoknak a szilárdítására, felerősítésére kell helyezni a hangsúlyt. Megfigyelhető az is, hogy a tanuló a képzőművészeti nevelés területén szerzett ismereteit, képességeit más területeken is kamatoztatja, és egész iskolai tevékenységére kihatnak az itt szerzett tapasztalatok, eredmények.

Miért nehezebb egy ilyen egyszerűnek tűnő összképet megfogalmazni, mint mondjuk a szangvinikus tanuló lélegzetvételeinek a számát mérni naponta, és az eredményt százalékokban közölni. Azért, mert ide a hangyszorgalomnál több kell. Mint fentebb említettem, nemcsak a tevékenységet, annak jellegét, tartalmát kell hozzá alaposan ismerni, hanem a gyereket is.

A szőrszálhasogató, boncolgató leírások engem minden esetben a botcsinálta műkritikusok, művészettörténészek szövegeire emlékeztetnek. Mivel jobbra csak könyvből, kívülállóként ismerik az alkotó folyamatot, nem értik igazán sem a műveket, sem a körülmények, az eszköztár szerepét ezek létrejöttében, ezért a lényeges, alapvető dolgok, jelenségek bemutatása, interpretálása helyett leltározni. Leírják hány ház, birka van a tájképen, közlik, hogy a művész mikor kapta meg a számarköhögést, és ez milyen hatással volt a szaggatott ecsetkezelésének kialakulására. Kutatásokat végeznek és megtalálják, fénymásolatban közkinccsé teszik a számarköhögést gyógyítandó recept reprodukcióját, kiderítik, hogy a családi házon, amelyben a művész felcseperedett, eredetileg nem három, hanem négy ablak volt, és megállapítják, hogy mindennek csak indirekt módon van köze a reprodukált recepthoz. Az már mellékes tényező,

hogy közben természetesen rendkívül büszkék arra, hogy ennek a mérhetetlen tudásnak egyedül ők a birtokosai.

Szinte biztosan állíthatom, hogy nincs az a művész, aki ne kapna gutaütést a fentiekől. Még szerencse, hogy a kismonográfiák születésekor legtöbbjük már nincs az élők sorában.

A gyakorló, a rajzot tanító pedagógus megkerülhetetlen

A leírtakkal jelezni szerettem volna, hogy az egyoldalú, könnyedén általánosító, a gyakorlati részt megkerülő, figyelmen kívül hagyó elméleti, steril fejtegetések a rajzok, gyermekrajzok kapcsán olykor félrevezetők lehetnek, ha egyáltalán az érdeklődőknek sikerül a gyakran burkolt, kódolt mondanivalót kibogozni. Mitől ilyen homályos, bonyolult az üzenet? Attól, hogy csak azok tudnak tisztán, világosan, egyszerűen fogalmazni, írni, akiknek tiszta, világos, egyszerű mondanivalójuk van.

Le kell szögezni tehát, hiszen evidens, hogy a gyermekrajzok világáról azok tudnak a legtöbbet, akikkel a gyermekek napi rendszerességgel rajzolnak, vagyis a rajztanárok, a tanítók és az óvónők. Közülük is elsősorban az olyan pedagógusokra gondolok, akiknél ez a tevékenység kinőtte a skolasztikus jelleget, ahol minden feladat megoldásánál a kreativitáson, kezdeményezőkézségen, az egyedi megközelítésen van a hangsúly.

Lehet, hogy legtöbbjük nem ismeri a legújabb pszichológiai kutatások eredményeit, nem használják valamennyien a legdivatosabb kifejezéseket, fogalmuk sincs arról, hogy mi a paradigma, de rendelkeznek valamivel, ami a kívülálló, akár a legmagasabb szinten képzett pszichológus, pszichiáter számára behozhatatlan előny: van rálátásuk a jelenségre és annak szerepére, a gyermek harmonikus érzelmi, értelmi, motorikus stb. fejlődésére.

Ismerik a tanulmányozott munkák technikai feltételeit, a felhasznált, rendelkezésre álló anyagok, eszközök korlátait és hatásait a kifejezési lehetőségekre, és végül, de nem utolsó sorban jól ismerik a gyereket. Olyasmit tudnak tehát, amit tankönyvekből, tanulmányokból, kísérletekből nem lehet megtanulni.

Megnyugtató tudni, hogy felnövőben van egy olyan pedagógus nemzedék, amely számára a gyermekrajzok világa nem kuriózum, áhítat tárgya, nem csupán kutatási terület, hanem a napi tevékenységük elidegeníthetetlen, minden más tantárgy területén sokoldalúan hasznosítható része. Jó érzés látni, hogy egyre többen közülük tudományos dolgozatok szerzői, és ebben a minőségben egyre jobban ismerik a szakirodalmat is. Innen már csak egy lépés a tanulmányok, szakcikkék publikálása.

Úgy gondolom, hogy az ő véleményük figyelembevétele, kikérése, felhasználása, idézése nélkül senki sem boldogulhat hosszú távon ezen a területen.